

ԳԱՌՐԻԵԼ ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ արեւելագիտության ինստիտուտ

ԲՅՈՒԶԱՆԴԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐԱՊԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԳԵՈՐԳԻ ՕՍՏՐՈԳՈՐՍԿՈՒ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐՈՒՄ՝

ՄՈՒՏՔ

Բյուզանդագիտությունում «պատկերամարտություն» կոչված դարաշրջանը, լինելով համաշխարհային նշանակություն ունեցող իրադարձություն, եղել է եւ մինչ օրս մնում է ոչ միայն պատմաբանների, այլեւ աստվածաբանների, արվեստաբանների, փիլիսոփաների ու այդ հարցով հետաքրքրվող այլ հետազոտողների սեւեռուն ուշադրության կենտրոնում:

Բյուզանդական կայսրությունում Լ. դարի սկզբին սկսված այս շարժումը մեկ դարից ավելի փոթորկել է այս պետության հոգեւոր եւ հասարակական-քաղաքական կյանքը՝ իր նշանակությամբ դուրս գալով ներբյուզանդական միջավայրից: Այն իր յուրօրինակ դրսեւորումներն է ունենում ոչ միայն հիշյալ դարաշրջանի Բյուզանդական կայսրությունում, այլ նաեւ հետագա դարերում՝ թափանցելով կայսրության տարբեր ժողովուրդների եկեղեցական, հասարակական-քաղաքական, տնտեսական եւ մշակութային կյանք՝ խոր հետք թողնելով պատմական ողջ գործընթացի վրա: Սրբապատկերների նկատմամբ վերաբերմունքն իր կնիքն է դրել եկեղեցական արարողակարգի, ազգային սովորույթների եւ ավանդությունների, ծիսական պատկերացումների վրա: Այս ամենից անմասն չեն մնացել նաեւ Հայոց Եկեղեցին եւ հայագիտությունը¹: Թեեւ բազում ուսումնասիրողների հետաքրքրել են պատկերամարտության

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6A286 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

² Հայագիտության մեջ սրբապատկերներին վերաբերող հարցը հետաքրքրության առարկա է դարձել սկսած հայր Գ. Զ. Սահակյանից, որը հրատարակել է «Յաղագս բարեխոսութեան սրբոց եւ զնշխարս նոցա եւ զպատկերս մեծարելոյ» աշխատանքը, որտեղ հեղինակը գրքի հավելվածում առաջին անգամ լույս է ընծայում Վրթանես Քերթովի «Յաղագս պատկերամարտից» երկը: Հարցի հետազոտությամբ զբաղվել են մի շարք հետազոտողներ, որոնց շարքում՝ Արիստակես եպս. Սեդրակյանը, հայր Ն. Ակինյանը, Նղիշե պատրիարք Դուրյանը,

առաջացման պատճառները³, սակայն դեռեւս սպառիչ եւ համընդգրկուն բացատրություն չի տրվել այն հարցին, թե ինչով էր պայմանավորված այս երեւույթի առաջ գալը հենց այդ ժամանակաշրջանում, եւ ինչու այն այդքան երկարատեւ ընթացք ունեցավ եւ այդպիսի մեծ արձագանք գտավ Բյուզանդական կայսրությունում Ը.—Թ. դարերում, իսկ հետագայում նաեւ ողջ քրիստոնեական աշխարհում: Այս հարցերի պատասխանները գտնելու գործում կարեւոր է անդրադարձ կատարել բյուզանդական պատկերամարտության ուսումնասիրության մեջ մեծ հետք թողած գիտնականներին, որոնց մեջ իր ուրույն տեղն ունի Գեորգի Օստրոգորսկին⁴:

Գեորգի Օստրոգորսկին, լինելով Ի. դարի ամենահեղինակավոր բյուզանդագետներից մեկը, իր նշանակալից հետքն է թողել ոչ միայն Բյուզանդական կայսրության քաղաքական պատմության, այլեւ առանձին վերցրած՝ պատկերամարտության ուսումնասիրման բնագավառում: Այս ոլորտում Գ. Օստրոգորսկու կատարած ուսումնասիրություններին անդրադարձը կարեւոր է նրանով, որ հեղինակը, լինելով այս բնագավառում աչքի ընկնող գիտնականներից մեկը, իրենից հետո թողել է շատ կարեւոր հետազոտությունների մի շարք, որոնք եղել են ու մինչ օրս էլ մնում են քննարկման առարկա ոլորտի ուսումնասիրությամբ զբաղվող հետազոտողների համար:

Եթե հակիրճ ներկայացնենք պատկերամարտության ուսումնասիրության մեջ զբաղվող հետազոտողների մեջ այդ երեւույթի առաջացման շուրջ

Ս. Տեր-Ներսեսյանը, Ն. Ադոնցը, Ե. Մելքոնյանը, Հ. Քյոսեյանը, Եգնիկ արք. Պետրոսյանը, Ա. Սահակյանը, Ա. Բ. Շմիդտը, Մ. վան էսբրուկը, Ա. Ռամազյանը եւ այլք:

³ Տես այս ուղղությամբ կատարված մեզ ծանոթ աշխատանքներից առավել ուշադրության արժանի հետազոտությունները. H.—G. BECK, Von der Fragwürdigkeit der Ikone, München, 1975, “Iconoclasm”, Papers given at the 9th Spring Symposium of Byzantine Studies, Edited by Anthony Bryer and Judith Herrin, Birmingham University, 1977, P. Schreiner Der Byzantinischer Bilderstreit: kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute, “Bizancio, Roma e l’Italia nell’alto Medioevo (Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull’alto Medioevo)”, 34), Spoleto, 1988, էջ 319—407. H. G. THÜMMEL, Bilderlehre und Bilderstreit. Arbeiten zur Auseinandersetzung über die Ikone und ihre Begründung vornehmlich im 8. und 9. Jahrhundert, Augustinus, Würzburg, 1991. H. G. Thümmel, Die Konzilien zur Bilderfrage im 8. und 9. Jahrhundert. Das 7. Ökumenische Konzil in Nikaia 787, Schöningh, Paderborn u. a. 2005. J. HALDON, L. BRUBAKER, Byzantium in the Iconoclast Era, a History, Cambridge University Press, 2011, էջ 680—850. T. G. HUMPHREYS, Law, Power, and Imperial Ideology in the Iconoclast Era: էջ 680—850, Oxford University Press, 2014:

⁴ Գ. Օստրոգորսկու պատկերամարտությանը նվիրված աշխատանքների մասին մանրամասն տես Свѣщенникъ Игорьъ Ивановъ, Югославскій академикъ Г. А. Острогорскій (1902—1976) и его работы о византийскомъ иконопочитании (к 115-лѣтней годовщинѣ со дня рожденія), «Христіанское чтеніе», 2017. №2. էջ 20—36:

տարածված մոտեցումները⁵ մինչ Գ. Օստրոգորսկու աշխատանքների ի հայտ գալը, ապա պետք է նշենք, որ առկա էր հիմնականում երկու տեսակետ: Տեսակետներից առաջինի համաձայն՝ պատկերամարտությունը դիտարկվում էր զուտ աստվածաբանական հարթակում՝ ներկայացվելով կամ որպես հերձված, կամ սնահավատության դեմ պայքար, կամ էլ ներեկեղեցական բարեփոխում:

ԺԹ. դարի երկրորդ կեսից սկսած՝ հետազոտողների շրջանակում տարածում է գտնում մյուս տեսակետը, եւ պատկերամարտության հարցը կապվում է Բյուզանդական կայսրության սոցիալ-տնտեսական եւ ներքաղաքական պատմության հետ: Իսավրյան հարստության ներկայացուցիչներն սկսում են դիտվել որպես սոցիալական բարեփոխիչներ, որոնք ձգտում էին սահմանափակել հոգեւոր իշխանության դերակատարությունը երկրի ներքին կյանքում՝ դրանով առավել բարձրացնելով քաղաքական իշխանության նշանակությունը: Գ. Օստրոգորսկին իր առջեւ խնդիր է դնում ցույց տալ, որ սրբապատկերների շուրջ ծավալված իրադարձություններն ամենեւին էլ հասարակական կամ զուտ կրոնական բարեփոխումներ չէին:

Բյուզանդագետը պատկերամարտությամբ զբաղվող հետազոտողների շարքում առաջիններից մեկն էր, որն այս երեւույթի ակունքներում տեսավ ոչ թե Եկեղեցու եւ պետության միջեւ ընթացող պայքար, ոչ թե սոցիալ-քաղաքական շարժում, ոչ թե լոկ աստվածաբանական բանավեճ, իսլամական կամ հուդայական ազդեցություն, Լեւոն Գ. (717–741 թթ.) կայսեր իրականացրած բարեփոխումների շարունակություն, այլ հարցը դիտարկեց որպես քրիստոսաբանական հիմքով աշխարհայացքային երկու հակամետ կրոնա-փիլիսոփայական հայեցակարգերի եւ մշակութային տարբեր ուղղությունների պայքար, որը, իր նշանակությամբ բարձրանալով քաղաքակրթական մակարդակի, պայմանավորել էր բյուզանդական պետության պատմական զարգացման հետագա ընթացքը:

Մեր այս հոդվածում, ըստ ժամանակագրական հաջորդականության, կանդրադառնանք հեղինակի՝ պատկերամարտությանը նվիրված աշխատանքներին:

⁵ Այդ մոտեցումների վերաբերյալ առավել մանրամասն տե՛ս М. Я. Сюзюмов, Основные направления историографии истории Византии иконоборческого периода, «Византийский временник», Москва, 1963, т. 22, էջ 199–214:

ԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԵՒ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐՆ ԸՍՏ Գ. ՕՍՏՐՈԳՈՐՍԿՈՒ

1925 թվականից սկսած՝ զբաղվելով պատկերամարտության ուսումնասիրությամբ եւ հրատարակելով երկու հոդված⁶ այդ թեմայով՝ 1929 թ. նա լույս է ընծայում իր ամենակարեւոր աշխատանքներից մեկը՝ «Բյուզանդական պատկերամարտության պատմության հետազոտություն» («Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites») վերնագրով աշխատությունը, իսկ հետո՝ եւս մի քանի հոդված:

Ռուսերեն հրատարակած առաջին երկու հոդվածները նախօրոք կարծես թե ազդարարում են այն հայեցակարգային դրույթները, որոնք առավել ընդգրկուն արծարծվել են գերմաներեն հետազոտության մեջ: Գլխավոր միտքը, որ նա զարգացնում է ռուսերեն հոդվածներից առաջինում, այն է, որ պատկերապաշտների եւ պատկերամարտների միջեւ ընթացած բանավեճերում առանցքային է եղել քրիստոսաբանական հարցը, որը քննարկման առարկա էր դարձել դեռեւս 754 թվականի Հիեթիայի եկեղեցածոդովից եւ նույնիսկ Լեոն Գ.-ի հրատարակած⁷ հրովարտակից էլ առաջ:

Ըստ Գ. Օստրոգորսկու՝ այն գլխավոր փաստարկը, որն օգտագործել են պատկերապաշտները դեռ պատկերամարտության դարաշրջանից առաջ, ինչպես նաեւ ողջ ընթացքում եւ մինչ նրա ավարտը, այն միտքն է, որ Քրիստոսին պատկերելը ծառայում է որպես երաշխիք նրա ճշմարիտ եւ իրական մարմնացման, իսկ սրբապատկերների պաշտամունքը նրա մարմնացման ոչ երեւութական հավատի երաշխիքն է⁸:

Գ. Օստրոգորսկու համոզմամբ՝ սրբապատկերների շուրջ ընթացած վեճի էությունն աստվածաբանական կողմը հասկանալու համար պետք է տեսնել սրբապատկերների եւ մարմնացման դոգմայի միջեւ եղած կապը, իսկ այդ ամենում՝ նաեւ քրիստոսաբանական խնդրի հետ անխախտ կապը: Հեղինակը քրիստոսաբանական հիմքով հերձվածների շարքում

⁶ Ску Г. А. Острогорский, Соединение вопроса в св. иконах с христологической догматикой в сочинениях православных апологетов раннего периода иконоборчества // Seminarium Kondakovianum. I. Praga, 1927, էջ 36—48. նույնի Գնոսեոլոգիկական օրոյն օրոյն օրոյն // Seminarium Kondakovianum. II. Praga, 1928, էջ 47—51:

⁷ Կայսեր հրապարակած էդիկտի տարեթվի վերաբերյալ անդրադարձը տե՛ս Les débuts de la Querelle des Images // Mélanges Charles Diehl: Etudes sur l'histoire et sur l'art de Byzance. T. I: Histoire. Paris, 1930, էջ 235—255:

⁸ Ску Г. А. Острогорский, Соединение вопроса в св. иконах..., էջ 35:

պատկերամարտությունը փորձում է տեսնել որպես վերջին եւ ավարտական օղակ⁹: Իր տեսակետն առավել փաստարկված կերպով հիմնավորելու համար Գ. Օստրոգորսկին վկայակոչում է պատկերամարտությանը վերաբերող համապատասխան հատվածը Գերմանոս պատրիարքի «Հերձվածների եւ ժողովների մասին»¹⁰ գրքից, ինչպես նաեւ նույն հեղինակի՝ Թովմա եպիսկոպոսին եւ Սինդոսի միտրոպոլիտին ուղղված նամականուց մեջբերումները: Ահա դրանցից մի քանիսը. «Սրբապատկերների վրա Տիրոջ կերպարի պատկերումը՝ մարմնական տեսքով, մերկացնում է հերձվածողների այն դատարկաբանությունը, որ Տերը միայն երեւութական եւ ոչ թե իրական կերպով է մարմնացել...»¹¹, «...մենք պատկերում ենք Նրա կերպարը եւ Նրա տեսքը՝ մարմին առած, այլ ոչ թե Նրա աստվածությունը, որն անհասանելի է եւ անտեսանելի: Մենք ցանկանում ենք ակնառու ներկայացնել հավատի առարկան եւ ցույց տալ, որ Նա ոչ թե երեւութական եւ անիրական կերպով է խառնվել մեր բնությանը, ինչպես որ որոշ հին հերձվածողներ սովորեցրել են: Նա իսկապես եւ ճշմարիտ կերպով եղել է կատարյալ մարդ՝ բացառությամբ մեր մեջ առկա սատանայական մեղքի»¹²:

Գ. Օստրոգորսկին, խոսելով եւ մեջբերումներ անելով Հովհաննես Դամասկացու աշխատանքներից, գրում է, որ վերջինիս՝ սրբապատկերներին վերաբերող գրություններում եւս կարմիր թելի պես անցնում է այն միտքը, որ Քրիստոսին պատկերելը՝ մարդկային տեսքով, օրինականացնում է Նրա իրական մարմնացումը¹³:

⁹ Հեղինակի հետ համակարծիք հետազոտողների մասին տե՛ս J. MEYENDORFF, Christ in Eastern Christian Thought. Wash., 1969, էջ 135—136. W. Elliger, Zur Bilderfeindliche Bewegung des achten Jahrhunderts // Forschungen zur Kirchengeschichte und zur christlichen Kunst, Leipzig, 1931, էջ 50—56. TH. NIKOLAOU, Die Ikonen Verehrung als Beispiel ostkirchlicher Theologie und Frömmigkeit nach Johannes von Damaskos // Östkirchliche Studien, 1976, Bd. 25. էջ 157. B. BROCK, Der byzantinische Bilderstreit // Bildersturm: Die Zerstörung des Kunstwerkes / HRSG. VON M. WARNKE, München, 1973, էջ 32—33:

Այն հեղինակների մասին, որոնք Գ. Օստրոգորսկու հետ համակարծիք չեն, տե՛ս P. BROWN, A Dark-Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy (The English: Historical Review, 1973, №346, էջ 3. S. BROCK, Iconoclasm and the Monophysites Iconoclasm: Papers given at the Ninth Symposium of Byzantine Studies. Birmingham, 1977, էջ 53—57:

¹⁰ Տե՛ս J.—P. MIGNE, Patrologiae cursus completus. Series graeca, t 98, col. 80 A, (Germanus, De haeresibus et synodis), Paris (Parisiis), 1865 (այսուհետեւ՝ PG):

¹¹ J.—P. MIGNE, PG, col. 173 B.

¹² J.—P. MIGNE, PG, col. 157 B. C.

¹³ Տե՛ս Г. А. ОСТРОГОРСКИЙ, Соединение вопроса в св. иконах..., էջ 40:

Հովհաննես Դամասկացին, խոսելով պատկերամարտության մասին եւ դիմելով Լեւոն Գ.-ին, այնտեղ տեսնում է նաեւ մանիքեական խորշանքը նյութի հանդեպ. «Մի՛ հայհոյիր նյութին,— դիմում է նա պատկերամարտ կայսերը,— այն քամահրելի չէ, քանի որ որեւէ բան արհամարհելի չէ, եթե այն Աստծուց է: Այդ ամենը մանիքեական մտածելակերպ է»¹⁴:

Շարունակելով վկայակոչումներն ի պաշտպանություն իր տեսակետի՝ Գ. Օստրոգորսկին մեջբերումներ է անում Գրիգոր Բ. պապի, Գրիգոր Կիպրացու եւ Հովհաննես Երուսաղեմացու աշխատանքների այն հատվածներից եւս, որտեղ խոսվում է Քրիստոսի մարմնացման եւ մարմնացյալ Քրիստոսի պատկերման մասին¹⁵:

Բերելով այս օրինակները՝ Գ. Օստրոգորսկին փորձում է ցույց տալ, որ մարդեղացման հարցը եւ քրիստոսաբանական փաստարկը պատկերապաշտ հեղինակներն օգտագործել են ի պաշտպանություն սրբապատկերի գոյության դեռեւս 754 թվականի եկեղեցաժողովից եւ նույնիսկ Լեւոն Գ. կայսեր պատկերամարտական քաղաքականության սկսվելուց էլ առաջ:

Եւ այս ամենից ելնելով՝ հեղինակը կարծում է, որ ճիշտ չեն Կառլ Շվարցլոզերի¹⁶ եւ Կառլ Կրումբախերի¹⁷ արտահայտած տեսակետները խնդրո առարկա հարցի շուրջ¹⁸: Իսկ այս հեղինակները կարծում էին, որ պատկերամարտների բերած քրիստոսաբանական փաստարկները սրբապատկերների պաշտամունքը մերժելու հարցում օգտագործել է դեռեւս կայսր Կոստանդին Ե.-ն (741—775 թթ.):

Գ. Օստրոգորսկին իր հոդվածում եզրահանգում է նրան, որ հայտնի պատկերապաշտ հեղինակները քրիստոսաբանական փաստարկը գրեթե առանց ընդհատումների օգտագործել են բյուզանդական մատենագրության մեջ արդեն է. դարավերջից մինչեւ պատկերամարտության պաշտոնական ավարտը (843 թ.):

Գ. Օստրոգորսկին իր հաջորդ՝ ռուսալեզու հոդվածում¹⁹ քննարկման առարկա է դարձնում բյուզանդական պատկերամարտության փրկիսո-

¹⁴ J.—P. MIGNE, PG, t 94, col. 1245 C.

¹⁵ Сѣу Г. А. Острогорский, Соединение вопроса в св. иконах..., էջ 43—46:

¹⁶ Сѣу К. SCGWARZLOSE, Der Bilderstreit. Ein Kampf der griechischen Kirche um ihre Eigenart und ihre Freiheit. Gotha 1890, էջ 115:

¹⁷ Сѣу К. KRUMBACHER, Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches, 527—1453, München, 1897, էջ 68:

¹⁸ Сѣу Г. А. Острогорский, Соединение вопроса в св. иконах..., էջ 38, 42:

¹⁹ Сѣу Г. А. Острогорский, Гносеологические основы спора..., էջ 47—51:

փայական ընկալումը: Հստ հեղինակի՝ դավանական հարցերում հակամարտող կողմերին իրարից բաժանում էր մոտեցումների տարբերությունը՝ պայմանավորված յուրովի մտածողությամբ: Սրբապատկերների վերաբերյալ հակամարտող կողմերի մոտեցումները ծավալուն կերպով արտացոլված են պատկերապաշտ պատրիարք Նիկեփորի՝ Կոստանդին Ե. կայսեր հեղինակած պատկերամարտական գրություն²⁰ քննադատությանը նվիրված աշխատության մեջ, որն էլ քննարկման առարկա է դարձրել Գ. Օստրոգորսկին իր այս հոդվածում:

Եթե մինչ 754 թվականի եկեղեցաժողովը պատկերամարտները սրբապատկերների ուսմունքի դեմ իրենց հակաճառության մեջ մեկնակետ էին դարձրել պատկերների հինկտակարանային արգելքը եւ կռապաշտության մեղադրանքները²¹, ապա այս եկեղեցաժողովի ընթացքում

²⁰ Այս գրությունը չի պահպանվել, եւ նրա մասին մեր տեղեկությունները հիմնվում են պատրիարք Նիկեփորի՝ պատկերամարտների հայացքների քննադատությանը նվիրված գրություններում առկա տեղեկությունների վրա: Պատկերամարտների հայացքների քննադատությանը նվիրված այս գրությունները մասնագիտական գրականության մեջ հայտնի են Apologeticus (Apologeticus pro Sacris Imaginibus եւ Apologeticus Minor pro Sacris Imaginibus) եւ Antirrheticus (Antirrheticus I adversus Constantinum Copronymum, Antirrheticus II եւ Antirrheticus III) վերնագրով: Այս հակապատկերամարտական գրությունները, ըստ Պ. Ալեքսանդերի տեսակետի, միեւնույն աշխատանքի տարբեր մասերն են եւ «Apologeticus atque Antirrheticus» պայմանական անվամբ մինչ օրս ընդունելի են հետազոտողների մեծ մասի համար (տե՛ս Alexander P. J. The Patriarch Nicephorus of Constantinople. Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire. Oxf., 1958, էջ 167–173):

²¹ Պատկերամարտներն իրենց հակառակորդներին կռապաշտության մեջ մեղադրելիս մեջբերում էին հինկտակարանային հետեւյալ հատվածը. «Մի՛ եղիցին քեզ այլ աստուածք, բաց յինէն: Մի՛ արասցես դու քեզ կուռս ըստ ամենայն նմանութեան, որ ինչ յերկինս ի վեր, եւ որ ինչ յերկիր ի խոնարհ, եւ որ ինչ ի ջուրս ի ներքոյ երկրի: Մի՛ երկիր պագանիցես նոցա եւ մի՛ պաշտեսցես զնոսա, զի ես եմ տէր Աստուած քո՝ Աստուած նախանձոտ, որ հատուցանեմ զմեզս հարանց որդւոց յերիս եւ ի չորս ազգս ատելեաց Իմոց» (Ելից Ի. 4–5):

Պատկերների արգելքին վերաբերող հինկտակարանային փաստարկների մասին մեզ ծանոթ հոդվածներից տե՛ս KARL-HEINZ BERNHARDT, Das »Bilderverbot« im Alten Testament und im antiken Judentum, էջ 73–83 (in Der Byzantinische Bilderstreit: sozialökonomische Voraussetzungen, ideologische Grundlagen, geschichtliche Wirkungen / (herausgegeben von Johannes Irmscher)). G. STROHMAIER, Byzantinischer und jüdisch-islamischer Ikonoklasmus, էջ 83–91 (in Der Byzantinische Bilderstreit: sozialökonomische Voraussetzungen, ideologische Grundlagen, geschichtliche Wirkungen / (herausgegeben von Johannes Irmscher)) Leipzig, 1980. C. Dohmen, Das Bilderverbot. Seine Entstehung und seine Entwicklung im Alten Testament (BBB 62), Frankfurt a.M., 1987. M. BAUKS, «Bilderverbot», <https://www.bibelwissenschaft.de/wiblex/dasbibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/bilderverbot-at/ch/29b22aa780fc263280c3e667680919e4/>, Л. В. Лутовицкий, Император — избавитель от идолов (представления о пределах власти византийского императора в иконоборческих спорах), в сборнике XXV конференция памяти В. Д. Королюка: Предания и мифы о происхождении власти эпохи Средневековья и раннего Нового времени, место издания Москва, тезисы, 2010, էջ 90–94:

սկսում են օգտագործել քրիստոսաբանական փաստարկներն ընդդեմ սրբապատկերների պաշտամունքի:

Գ. Օստրոգորսկին կարծում է, որ Ը.—Թ. դարերում դավանական առումով բաժանված բյուզանդական հասարակության երկու կողմերին՝ պատկերամարտներին եւ պատկերապաշտներին հասկանալու համար առավել կարեւոր է տեսնել յուրաքանչյուրի մոտեցման տարբերությունը: Եթե պատկերապաշտները, «εἰκόνα» (սրբապատկեր) ասելով, հասկանում էին մի բան, ապա բոլորովին այլ բան էին հասկանում պատկերամարտները: Գ. Օստրոգորսկին իր աշխատանքում փորձում է ցույց տալ, թե «εἰκόνα» ասելով՝ ինչ էին հասկանում պատկերամարտները՝ հանձին Կոստանդին կայսեր, եւ ինչ պատկերապաշտները՝ հանձին Նիկեփոր պատրիարքի, Հովհաննես Դամասկացու եւ Թեոդոր Ստուդիտեսի: Եթե համառոտ ներկայացնենք Կոստանդին կայսեր ընկալումը, ապա իսկական «εἰκόνα»-ն պետք է իր էությունմբ նույնանար այնտեղ պատկերված անձի հետ²²: Եւ ըստ նրա՝ մեկ բան է «εἰκόνα»-ն, եւ այլ բան՝ սրբապատկերում նկարվածը, քանի որ «εἰκόνα»-ն իր էությունմբ տարբերվում է նախատիպից, հակառակ դեպքում այն «սրբապատկեր» չէր լինի²³:

Կարծում ենք՝ պատկերամարտների եւ Կոստանդին Ե. կայսեր սրբապատկերների վերաբերյալ դիրքորոշման մասին տեղին է մեջբերել նաեւ հետեւյալ բնութագիրը. «Քրիստոսի պատկերներն ընդունելը, նրանց համոզմամբ, անհնարին էր, որովհետեւ ճշմարիտ պատկերը պետք է նույնանա նախատիպին, բայց եթե նույնացում չկա, ապա նկարը կամ պատկերը ճշմարիտ լինել չեն կարող: Դրանք, պատկերամարտների պնդմամբ, Տիրոջը վայել պատկերը չէին ներկայացնում, քանզի հնարավոր չէ պատկերել երկու բնությունները: Ավելին՝ երկու բնությունը պատկերելու փորձն իսկ հայհոյաբան հանդգնություն էր, որովհետեւ աստվածային բնությունն անտեսանելի է: Քրիստոսի աստվածային ու մարդկային բնությունները ներկայացնելը կնշանակեր միացնել բնությունները, որոնք հիշեցնում էին միաբնակության վարդապետությունը՝ Քրիստոսի միայն աստվածային բնության ընդունումը՝ առանց մարդկային, որը, ըստ Եւտիքեսի, տարրալուծվել էր նրա Աստվածության մեջ: Իսկ ներկա-

²² S^{eu} J.—P. Migne, PG, t 100 col 225 A. (Oratio de exilio S Nicephori et translatione reliquiarum ejus -Antiretcius I ADV Costantinum Copr):

²³ S^{eu} J.—P. Migne, PG, t 99, col. 341 B:

յացնել միայն Քրիստոսի մարդկային բնությունը՝ զատելով այն աստվածայինից, նեստորականություն է հիշեցնում»²⁴:

Իր հոդվածում Գ. Օստրոգորսկին ավելի ընդարձակ կերպով է անդրադառնում պատկերապաշտ հեղինակների տեսակետներին: Ինչպես պատրիարք Նիկեփորը, այնպես էլ Հովհաննես Դամասկացին եւ Թեոդոր Ստուդիտեսը կարծում էին²⁵, որ «εἰκόνα»-ն, ունենալով նմանություն նախատիպի հետ, էականորեն տարբերվում է նրանից, քանզի եթե երկուսն իրարից չտարբերվեին, ապա «εἰκόνα»-ն հենց նախատիպը կլինեին: Նրանք կարծում էին, որ չէր կարելի նախատիպը եւ նրա պատկերը նույնացնել, քանզի մի բան է նախատիպը, եւ մի այլ բան՝ սրբապատկերը: Նիկեփոր պատրիարքը եւ պատկերապաշտության մյուս առաջնորդները, սխալ համարելով Կոստանդին կայսեր փաստարկները, գտնում էին, որ նրա հավաստիացումները թեմայից դուրս էին, որովհետեւ այլ բան չէին, քան քաղկեդոնական վարդապետության թյուրըմբռնում:

Ըստ բյուզանդական ուղղափառ պատկերապաշտների՝ յուրաքանչյուր խորհրդանիշ, բացի իր ֆենոմենալիստական²⁶ ձեւից, ուներ նաեւ իր նշանակությունը, այսինքն՝ նրա իսկական կեցությունն արմատավորված էր ոչ թե իր մեջ, այլ իրենից դուրս՝ անդրանցական աշխարհում, որն իմացության համար հասանելի է դառնում պատկեր-խորհրդանիշի միջոցով²⁷: Գ. Օստրոգորսկին, խոսելով այդ մասին, կարծում է, որ պատկերների պաշտամունքն արդարացնելու հարցում պատահականություն չէին Հովհաննես Դամասկացու կատարած մեջբերումները Դիոնիսիոս Արիոպագացու աշխատանքներից: Դրանցում մեծ տեղ է հատկացված մարդ-

²⁴ Գ. ՄԱՂԻԿՅԱՆ, Հովհան Դամասկացի եւ Թեոդորոս Ստուդիտ. սրբապատկերների աստվածաբանության համեմատություն, «Տարեգիրք», Աստվածաբանության ֆակուլտետ, 2017, էջ 109:

²⁵ SŁU J.—P. MIGNE, PG t 100 col. 277 A, 94 col. 1337 AB, 99 col. 341 B:

²⁶ Ֆենոմեն (հուն. φαινόμενον, φαίνεσθαι բառից, որը նշանակում է երեւալ, տեսանելի լինել, ինչպես նաեւ թվալ) — երեւույթ, առարկա, որը հասու է դառնում զգայական հայեցողությամբ: Եզրույթը հանդիպում է անտիկ փիլիսոփայության տարբեր հեղինակների երկերում եւ նշանակում փորձնական գիտելիքի առարկա (Новая философская энциклопедия, т. 4, Москва, 2010, էջ 174—175): «Ֆենոմեն» (հուն. phainomenon — երեւացող) հասկացություն նշանակում է այնպիսի երեւույթ, որը մեզ հասու է դառնում զգայական փորձի միջոցով: Ֆենոմենն էականորեն տարբերվում է նոոմենից, որը դուրս է փորձի սահմաններից եւ մտահայեցողության առարկան է: Կանտը փորձել է «Ֆենոմեն» հասկացության միջոցով էությունը բաժանել երեւույթից՝ առաջինը համարելով անճանաչելի (ազնոստիցիզմ). տես Ի. Գ. ФРОЛОВ, Философский словарь, Москва, 2001, էջ 598:

²⁷ SŁU Г. А. Острогорский, Гносеологические основы спора..., էջ 51:

կային իմացության համար քրիստոնեական խորհրդանիշների նշանակության բացատրությանը, որոնց միջոցով հասանելի է դառնում զգայական ընկալմանը ոչ հասու անդրանցական աշխարհը²⁸:

Գ. Օստրոգորսկին, փորձելով տեսնել գաղափարական այն հիմքը, որի վրա իրենց փաստերն էին կառուցում հակամարտող կողմերը, կարծում է, որ Լ. եւ Թ. դարերի պատկերապաշտների մտածողության ակունքներում հեթանոսական եւ քրիստոնեական նորպլատոնականության միջոցով փոխանցված Պլատոնի ուսմունքն էր²⁹: Իսկ պատկերամարտներն իրենց մտածողությամբ հանդես էին գալիս որոշակի արեւելյան՝ մոգական բնույթի պատկերացումներով՝ չտեսնելով տարբերությունը Երրորդության Երկրորդ անձի եւ Նրա պատկերի միջեւ: Չնայած այն հանգամանքին, որ Գ. Օստրոգորսկին առավել մանրամասն խոսում է պատկերապաշտների մտածողական համակարգի փիլիսոփայական հիմքերի մասին եւ նույնիսկ ցույց է տալիս Հովհաննես Դամասկացու մտահայեցողական կապը Դիոնիսիոս Արիոպագացու ուսմունքի հետ, չի մանրամասնում եւ անդրադառնում իր հիշատակած այն մտքին, թե որն է պատկերամարտների կապն արեւելյան մոգական պատկերացումների հետ: Թերեւս այդ կապի մասին կարելի է ենթադրել՝ ելնելով հոգվածի վերնագրից՝ «Սրբապատկերների վերաբերյալ վեճի իմացաբանական հիմքերը» («Гносеологические основы спора о св. Иконах»), այսինքն՝ հաջորդական կապ տեսնելով պատկերամարտության եւ երեւութականության (դոկետիզմի), երեւութականությանից էլ՝ գնոստիկականության, իսկ ավելի հետ գնալով՝ գնոստիկականության եւ արեւելյան մոգական պատկերացումների միջեւ³⁰:

²⁸ Շոշափվող հարցի վերաբերյալ մանրամասն տես՝ Е. И. Мирошниченко, Византийская концепция образа: между неоплатонизмом и богословием каппадокийских отцов // Идеи и идеалы. №3 (5), 2010, Новосибирск, էջ 22–31, որտեղ խոսվում է ոչ միայն Դիոնիսիոս Արիոպագացու, այլեւ կապադովկյան սուրբ հայրերի բյուզանդական սրբապատկերի վրա ունեցած ազդեցության մասին:

²⁹ Բյուզանդիայում միջեւ Լ. դարը պլատոնական փիլիսոփայական ավանդույթի պահպանման, զարգացման եւ պատկերամարտության ժամանակ յուրովի վերաիմաստավորման մասին տես՝ В. А. БАРАНОВ, Философские предпосылки идеологии византийского иконоборчества, Новосибирск, 2010:

³⁰ Մեր այս տեսակետն արտահայտելու համար հիմք է եղել նաեւ մի հոգվածում արտահայտված կարծիքը գնոստիկականության եւ մոգության կապի մասին, տես՝ М. К. ТРОФИМОВА, Гностицизм. Пути и возможности его изучения // [Православный] Палестинский сборник. Выпуск 26 (89), Л. 1978, էջ 117:

Նախորդ հոգվածներում առաջ քաշած մտքերն իրենց համակողմանի զարգացումն են գտել Գ. Օստրոգորսկու՝ 1929 թ. հրատարակած աշխատությունում³¹: Այս գրքի առաջին գլխում, հիմք ընդունելով Նիկեիոսի պատրիարքի պահպանված աշխատությունն ընդդեմ պատկերամարտ Կոստանդին կայսեր գրություն³², ինչպես նաև օգտագործելով «Նիկետա բժշկի վարքը» («Vita Nicetae Mediciensis»³³) աշխատության հեղինակ Թեոսթերիկոսի վկայությունները կայսր Կոստանդին Ե.-ի գործունեության մասին՝ Գ. Օստրոգորսկին քննարկում է Կոպրոնիմի գրության ազդեցությունը համակարգված պատկերամարտության գաղափարական ձևավորման վրա 754 թ. առաջին պատկերամարտական եկեղեցաժողովի³⁴ ժամանակ: Այս գլխում բյուզանդագետը կրկին անդրադարձ է կատարում պատկերապաշտների այն մեղադրանքին, որ պատկերամարտները հակված էին դեպի երեւութականություն, իսկ ըստ նրանց՝ երեւութականությունն այն էր, որ պատկերամարտները փակել էին Քրիստոսի մարմնացման հարցը եւ շեշտադրում էին Քրիստոսի աստվածային բնությունը: Իսկ դա, ըստ հեղինակի, շարժում էր դեպի միաբնակությունը, երբ մարդկային բնությունը ներծծվում է աստվածային բնության մեջ³⁵: Ավելի առաջ գնալով եւ խոսելով կայսրության փոքրասիական եւ այլ մասերում եղած միաբնակության դերակատարության մասին³⁶՝ նա հետեւյալ եզրահանգումն է անում. «Բյուզանդական պատ-

³¹ S. G. OSTROGORSKY, Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites, Breslau, 1929:

³² Հեղինակն իր այս աշխատության մեջ փորձել է տալ Կոստանդին կայսեր աշխատանքի վերակազմությունը Antirrheticus I եւ Antirrheticus II-ում (Patrologiae Graecae vol. 100: Nicephorus Patriarch of Constantinople, Antirrheticus adversus Constantinum Copronymum und Antirrheticus II, col. 0206—0375, Paris, 1865) առկա պատասխանների հիման վրա՝ վերակազմությանը տալով «Πεύσεις» («Հարցումներ») անվանումը: Գ. Օստրոգորսկին կարծում էր, որ Antirrheticus III-ը չէր կարող օգտագործվել վերակազմության համար, քանի որ այն նվիրված էր Նիկեիոսի պատրիարքի ժամանակակից պատկերամարտների փաստարկների ժխտմանը: Այս վերակազմությունն էլ լայն տարածում է գտել մասնագիտական գրականության մեջ:

³³ S. Vita Nicetae Mediciensis by Theosteriktos (Bibliotheca Hagiographica Graeca -1341) AA. SS Aprilis I XVIII—XXVII. BHG, Bruxellis, 1909:

³⁴ Այս ժողովի որոշումների մասին տե՛ս Die ikonoklastische Synode von Hiereia 754 (Text, Übersetzung und Kommentar ihres Horos) Hrsg. v. Torsten Krannich, Christoph Schubert u. Claudia Sode, Mit einem Beitr. zur Epistula ad Constantian des Eusebius v. Caesarea v. A. von Stockhausen, Tübingen, 2002:

³⁵ Հավանաբար հեղինակը նկատի ունի ծայրահեղ միաբնակությունը:

³⁶ Պատկերամարտության եւ միաբնակության մասին հետաքրքիր հոգված ունի Սեբաստիան Բոռլը, որն այն կարծիքն է հայտնում, որ միաբնակներն ամենեւին էլ արգելք չունեին սրբապատկերների պաշտամունքի վերաբերյալ, եւ հակառակ Գ. Օստրոգորսկու կարծիքի՝ սրբապատկերների շուրջ ծավալված բանավեճն ամենեւին էլ կապ չունեի

կերամարտության վրա միաբնակության միջոցով եւ արտաքին հանգամանքներով պայմանավորված ազդեցությունն առկա էր ամենաբարձր աստիճանով»³⁷:

Գրքի երկրորդ գլխում բյուզանդագետը, քննարկման առարկա դարձնելով պատրիարք Նիկեփորի՝ 815 թ. երկրորդ պատկերամարտական եկեղեցաժողովին նվիրված աշխատանքը³⁸, ուսումնասիրում է այդ շարժման զարգացման ընթացքը 787 թ. Նիկիայի Բ. եկեղեցաժողովից հետո: Երկրորդ պատկերամարտական եկեղեցաժողովի հրավիրման եւ պատկերամարտության վերսկսման պատճառը, ըստ հեղինակի, կայսրության ռազմական անհաջողություններն էին: Գ. Օստրոգորսկու համոզմամբ՝ պետք էր, որ Լեոն Ե. (813—820 թթ.) կայսրը, համեմատության մեջ դնելով պատկերամարտ եւ պատկերապաշտ կայսրերի կառավարման շրջանում գրանցված ռազմական արդյունքները, զար այն եզրահանգման, որ կայսրությունը ռազմական հաջողություններ էր արձանագրել հենց պատկերամարտ կայսրերի օրոք: Հեղինակը կարծում է նաեւ, որ պատկերամարտության վերականգման գործում անկասկած ոչ միայն կայսեր անձնական կարծիքն է որոշիչ եղել, այլ նաեւ բանակինը, որի գերակշիռ մասը պատկերամարտական գաղափարների կրողն էր եւ հավաքագրված էր փոքրասիական բանակաթեմերից, որոնք հանդիսանում էին պատկերամարտության մայր օջախները³⁹: Այս գլխի վերջին մասում ավելի ընդարձակ կերպով խոսելով արեւելյան ազդեցության մասին՝ Գ. Օստրոգորսկին կարծում է, որ պատկերապաշտության հաղթանակով արեւելյան մշակույթի ազդեցությունը հաղթահարվեց: Իսկ այդ ազդեցությունը, ըստ հեղինակի, կապ ունեն էր Լ. դարերի արաբական նվաճումների հետ, որոնք բյուզանդական կայսրությունում իրենց

քրիստոսաբանության հետ: Այս մասին տե՛ս S. BROCK, Iconoclasm and the Monophysites: in Iconoclasm. Papers given at the 9th Spring Symposium of Byzantine Studies, Edited by Anthony Bryer and Judith Herrin, Birmingham University 1977, էջ 53—57:

³⁷ G. OSTROGORSKY, Studien zur Geschichte..., S. 26.

³⁸ Հեղինակը նշում է, որ այդ աշխատանքն անտիպ է եւ պահպանվում է Փարիզում գտնվող երկու ձեռագիր տարբերակներով՝ 1. Codex Coislianus 93, ff. 1—158 (ԺԲ. դարի ձեռագիր), 2. Codex Graecus 1250, f. 173—332 (ԺԳ. դարի ձեռագիր): Ձեռագրերը պահվում են Փարիզի Bibliotheque Nationale-ում եւ գրացուցակում կրում են «Apologia fidei orthodoxae» վերնագիրը:

³⁹ Տե՛ս G. OSTROGORSKY, Studien zur Geschichte..., էջ 52: Պատկերամարտության քաղաքականության մեջ բանակի դերակատարության մասին տե՛ս W. KAEGI, The Byzantine Armies and Iconoclasm, “Byzantinoslavica” 27 (1966), էջ 48—70, Byzantine military unrest, 471—843: An interpretation, Amsterdam 1981, էջ 209—243:

արմատներն էին գցել եւ ծլարձակել էին պատկերամարտության տեսքով⁴⁰։ Բյուզանդագետի համոզմամբ՝ Թ. դարում Արաբական խալիֆայության մասնատմամբ տեղի ունեցավ Բյուզանդական կայսրության համար լուծում պահանջող առաջնահերթ խնդիրների տեղափոխում Արեւելքից դեպի Բալկաններ եւ առավել Արեւմուտք, ինչն էլ համընկնում է Բյուզանդական կայսրությունում արեւելյան ազդեցության եւ պատկերամարտության դիրքերի թուլացմանը։ Եւ ըստ Գ. Օստրոգորսկու՝ Բյուզանդական կայսրության հոգեւոր կողմնորոշումն այնպես էր ընթացել, որ այն վերջնականապես կանգնեց հունական (իսկ ավելի ստույգ՝ քրիստոնեական-հունական) մշակույթի հիմնաքարի վրա եւ զբաղեցրեց ինքնուրույն միջին դիրք Արեւելքի եւ Արեւմուտքի միջեւ⁴¹։

Գ. Օստրոգորսկու աշխատանքի երրորդ գլուխը նվիրված է Ս. Եպիփանոս Կիպրացուն վերագրվող պատկերների պաշտամունքի դեմ գրությունների⁴² պատմաբանասիրական քննությանը։ Իսկ այդ գրություններն այն գլխավոր փաստարկներից են, որ հաճախ պատկերամարտներն օգտագործել են ընդդեմ պատկերապաշտների։ Ս. Եպիփանոսին վերագրվող գրությունները, որոնք օգտագործում էին պատկերամարտները, Նիկեիոյ պատրիարքը, զետեղելով մի աշխատության մեջ, քննադատության է ենթարկել հեղինակային պատկանելության հարցը։ Գ. Օստրոգորսկին, եւս քննության առնելով վերոհիշյալ նյութերը, ինչպես նաեւ քննադատելով Կառլ Հոլլի՝ Եպիփանոսի գրությունը

⁴⁰ Պատկերամարտության վրա իսլամական գործոնի դերակատարությունը հետազոտողների համար քննարկման առարկա է եղել եւ մնում է մինչ օրս։ Խնդրի ընդգրկումն լուսաբանումը տես մեզ ծանոթ հեղինակների հետեւյալ աշխատանքներում. G. E. VON GRUNEBaum, Byzantine Iconoclasm and the Influence of the Islamic Environment, History of Religions, Volume 2, Number 1 Summer, 1962, էջ 1–10. S. GERO, Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III with Particular Attention to the Oriental Sources. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Sub. 41. Louvain, 1973, էջ 60–74, 193–198. O. GRABAR, Islam and Iconoclasm // Iconoclasm, Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 1975. Birmingham, 1977, էջ 45–52. P. CRONE, Islam, Judeo-Christianity and Byzantine Iconoclasm // Jerusalem Studies in Arabic and Islam 2 (1980), էջ 59–95. H. GRIFFITH SIDNEY, Images, Icons, and die Public Space in Early Islamic Times: Arab Christians and the Program to Claim the Land for Islam (2011) - In: Shaping the Middle East. Jews, Christians, and Muslims in an age of transition, էջ 197–210։

⁴¹ Տես G. OSTROGORSKY, Studien zur Geschichte..., էջ 60։

⁴² Ս. Եպիփանոսին է վերագրվում երեք գրություն, որոնք վերնագրվում են՝

1. Λόγος κατὰ τῶν ἐπιτηδεούντων ποιεῖν εἰκόνας,
2. Ἐπιστολή πρὸς Θεοδοσίον τὸν βασιλέα,
3. Διαθήκη πρὸς τοὺς πολίτας։

վերաբերող հետազոտությունը⁴³, գալիս է այն եզրահանգման, որ այդ գրությունները կարելի է թվագրել 754-ից հետո, եւ կազմել է պատկերամարտ անհայտ հեղինակ:

Այս գլխում եւս մեկ անգամ ընդգծվում է Գ. Օստրոգորսկու այն կարծիքը, որ կենտրոնական խնդիրը, որի շուրջ ընթանում է վեճը երկու հակամարտող կողմերի միջեւ, Քրիստոսի մարմնացման հարցն էր, եւ ով մերժում էր Քրիստոսի սրբապատկերը, նա դոկետ էր⁴⁴:

⁴³ Այս գրությունների հեղինակային պատկանելության հարցը, որը պատկերապաշտ հեղինակների քննարկման առարկան էր դեռեւս Ը.—Թ. դարերում, մեր ժամանակներում եւս իր վրա է սեւեռել հետազոտողների ուշադրությունը: Այս բնագրերի վրա մասնագետների ուշադրությունը հրավիրել է Կառլ Հոլլը, որը հավաքելով եւ հրատարակելով Սբ. Եպիփանոսին վերագրվող ընդդեմ պատկերների գրությունները (K. HOLL, Die Schriften des Epiphanius gegen die Bilderverehrung. Sitzungsber. d. Kgl. Preuß. Akad. d. Wiss. 1916, II, 828—868, abgedruckt in: Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte II, Tübingen, 1928, էջ 351—387)՝ բերում է փաստարկներ այն կարծիքի օգտին, որ գրությունների հեղինակը Սբ. Եպիփանոս Կիպրացին է: Հոլլի եզրակացություններն այս գրությունների վերաբերյալ լայն տարածում են գտնում հետազոտողներից շատերի շրջանում, եւ նրանք եւս կարծում են, որ գրությունների հեղինակը Եպիփանոս Կիպրացին է, այդ մասին տե՛ս H. KOCH, Die altchristliche Bilderfrage nach den literarischen Quellen. Göttingen, 1917, էջ 60—64. J. Wilpert, Drei unbekannten bilderfeindlichen Schriften des hl. Epiphanius (Historisches Jb. im Auftrag d. Görres-Gesellschaft) Münch., 1917, Bd. 38, էջ 532—535. W. ELLIGER, Die Stellung der alten Christen zu den Bildern in den ersten vier Jahrhunderten, Lpz., 1930, Bd. 1, էջ 53—57. B. HEMMERDINGER, Saint Epiphane Iconoclaste // StPatr, 1970, Vol. 10, էջ 118—120. Maraval P. Épiphanie, «docteur des iconoclastes» // Nicée II, 787—1987: Douze siècles d'images religieuses: Actes du colloque intern. Nicée II tenu au Collège de France, Paris / Ed. E. Boespflu, N. Lossky., 1987, էջ 51—62. H. G. THUMMEL, Die bilderfeindliche Schriften des Epiphanius von Salamis, Byzantinoslavica 47 (1986), էջ 169—189: Հոլլի գլխավոր ընդդիմախոսն էր Գ. Օստրոգորսկին, որի հետ համակարծիք էին մի քանի հետազոտողներ եւս: Այդ մասին տե՛ս J. MARTIN, Saint Épiphanie // Annales de philosophie chrétienne, 1907/1908, T. 155, էջ 113—150, 604—618. 1908, T. 156, էջ 32—49. Г. В. ФЛОРОВСКИЙ, Восточные отцы IV века, 1931, էջ 132—134. H. BARION, Kleine Mitteilungen // RQS, 1930, Bd. 28, էջ 82—90. I. M. BUGÁR, „Origenist Christology“ and Iconoclasm: The Case of Epiphanius of Salamis // Christus bei den Vätern: Forscher aus dem Osten und Westen Europas an den Quellen des gemeinsamen Glaubens / Ed. Y. de Andia, P. L. Hofrichter. Tyrolia-Wien, 2003, էջ 96—110. I. M. BUGÁR, What did Epiphanius write to Emperor Theodosius? // Scrinium 2. СПб., 2006, էջ 72—88. S. BIGHAM, Épiphanie de Salamine, docteur de l'iconoclasme? Déconstruction d'un mythe / Préface de Nicolas Ozoline, Médiaspaul, 2007, էջ 68—80, 173—175: Այս գրությունների հեղինակային հարցի շուրջ առկա երկու կարծիքներից բացի՝ գոյություն ունի նաեւ երրորդ տեսակետը, ըստ որի՝ հնարավոր չէ միանշանակ պնդել կամ մերժել, թե այդ գրությունների հեղինակը Եպիփանոս Կիպրացին է: Այս մասին տե՛ս E. KITZINGER, The Cult of Images in the Age before Iconoclasm, DOP, 1954, Vol. 8, էջ 92—93. R. TANDONNET, Épiphanie (saint) de Constantia (Salamine) en Cypre, DSAMDH, 1960, T. 4, Fasc. 1, Col. 861. J. MEYENDORFF, Le Christ dans la théologie byzantine, p., 1969, էջ 240—241. Ch. Murray, Art and the Early Church, JThSt, 1977, Vol. 28, №2, էջ 336—342. J. PELIKAN, La Tradition chrétienne: Histoire du développement de la doctrine. p., 1995, Vol. 2, էջ 110—111:

⁴⁴ Տե՛ս G. OSTROGORSKY, Studien zur Geschichte..., էջ 92:

**ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԻՍԱՎՐՅԱՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ Գ. ՕՍՏՐՈԳՈՐՍԿՈՒ**

Գ. Օստրոգորսկին, շարունակելով պատկերամարտության ուսումնասիրությունը, հետազոտական հաջորդ աշխատանքը նվիրում է պատկերամարտական քաղաքականության մեջ Իսավրյան հարստության դերակատարությանը⁴⁵: Հեղինակը խոսում է այն մասին, որ իր օրերում պատկերամարտությամբ զբաղվող որոշ հետազոտողներ (առանց մատնանշելու հետազոտողների անունները) կարծում են, որ Իսավրյան հարստության ներկայացուցիչներն ազատական մտածողությամբ օժտված բանապաշտներ (ռացիոնալիստներ) էին, որոնք նույնպիսի մոլեռանդությամբ էին պայքարում իրենց հավատի համար, ինչպես իրենց հակառակորդները: Ըստ բյուզանդագետի՝ աղբյուրագիտական առումով սնանկ են համարվում հետազոտողների այն պնդումները, թե Իսավրյան հարստության պատկերամարտական շարժումը պետք է դիտարկել հասարակական մեծածավալ բարեփոխումների շրջանակում: Այս հոգվածում հեղինակը մեկ անգամ եւս կրկնում է նախորդ աշխատանքներում առաջ քաշած կարծիքը, ըստ որի՝ պատկերամարտությունը երկու տարբեր աշխարհայացքների, կրոնական-փիլիսոփայական մտածողության եւ մշակութային հակամարտություն էր, որտեղ բացակայում էր հասարակական կամ քաղաքական մաքուր նպատակադրումը (բացառությամբ որոշ եկեղեցական-քաղաքական կողմերի)⁴⁶:

Հոգվածի հաջորդ մասում Գ. Օստրոգորսկին փորձում է ցույց տալ, որ ոչ մի լայնածավալ բարեփոխում էլ չի եղել ռազմական, դրամական, հարկային կամ առեւտրային ոլորտներում, եւ միայն օրենսդիր ոլորտում էր, որ ուշադրության արժանի գործ էր կատարվել՝ «էկլոգա» անունն ստացած օրենքների ժողովածուի հրապարակմամբ: Եւ նույնիսկ «էկլոգա»-ն, ըստ բյուզանդագետի, ամրակայում էր հերակլիտյան թեմական բարեփոխման արդյունքում ձեւավորված ազատ գյուղացիության կարգավիճակը:

Հաջորդ կարեւոր դիտարկումը, որ անում է հեղինակը՝ հակառակվելով տարածված կարծիքին, այն պնդումն է, ըստ որի՝ պատկերամար-

⁴⁵ Shtu G. OSTROGORSKY, Über die vermeintliche Reformtätigkeit der Isaurier, «Byzantinische Zeitschrift», t. 30 (1929–1930), էջ 394–400:

⁴⁶ Անդ, էջ 395:

տուլթյունը պայքար է ոչ թե սրբապատկերների (Ikonomachie), այլ վանականության դեմ (Monachomachie): Բյուզանդագետը կարծում է, որ այդ պնդումները զուրկ են աղբյուրագիտական հիմքից եւ վանականների հանդեպ հալածանքներն սկսվել են պատկերամարտության առաջ գալուց հետո միայն, այն էլ՝ Ը. դարի երկրորդ կեսից սկսած⁴⁷:

1930 թվականին լույս է տեսնում բյուզանդագետի՝ Ֆրանսերեն եւսմեկ շատ կարեւոր հոդված⁴⁸, որտեղ քննարկվում են Լեւոն Գ. կայսեր սկսած պատկերամարտական քաղաքականության սկզբնական շրջանին վերաբերող իրադարձությունները: Պատկերամարտության ուսումնասիրության տեսանկյունից հոդվածի կարեւորությունն այն է, որ հեղինակը, կասկածի տակ դնելով մինչ այդ մասնագիտական միջավայրում տարածում գտած պաշտոնական պատկերամարտության սկիզբն ազդարարող Լեւոն Գ.-ի արձակած էդիկտի տարեթվի վերաբերյալ տեսակետը, փորձում է այն թվագրել՝ առաջարկելով այլ տարբերակ: Հոդվածում արծարծվող հաջորդ կարեւոր հարցը, որ եղել է եւ մինչ օրս մնում է պատկերամարտությամբ զբաղվող հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում, այն է, թե ում պետք է համարել պատկերամարտության շարժման գլխավոր «մեղավորը» Բյուզանդական կայսրությունում:

Խոսելով պատկերամարտության ծագման մասին՝ Գ. Օստրոգորսկին, հիմք ընդունելով Գերմանոս պատրիարքի եւ փոքրասիական երկու եպիսկոպոսների՝ Կոստանդին Նակոլիացու եւ Թովմա Կլավդիոպոլցու

⁴⁷ Անդ, էջ 399: Գ. Օստրոգորսկին գտնում է, որ այս տեսակետն առաջինն արտահայտել է Իվան Անդրեեն իր «Герман и Тарасий, патриархи Константинопольские. Очерки их жизни и деятельности в связи с ходом иконоборческих смут» (Сергиев Посад: тип. Св.-Тр. Сергиевой лавры, 1907) աշխատանքում, իսկ այս տեսության տարածումը բյուզանդագետը կապում է Կ. Ն. Ուսպենսկու (К. Н. УСПЕНСКИЙ, Очерки по истории Византии: Ч. 1, Москва, 1917) եւ Ն. Յորգայի (N. JORGA, Académie roumaine. Bulletin de la Section historique, Bucarest, 1924) անունների հետ: Գ. Օստրոգորսկու նման մի շարք հայտնի բյուզանդագետներ եւս կարծում էին, որ Իսավրյան հարստության վարած պատկերամարտական քաղաքականությունն ամենեւին էլ ուղղված չէր հենց վանականության դեմ: Խնդիրը շոշափող հետազոտողների մասին տես S. GERO, Byzantine iconoclasm and Monachomachy. in: Journal of Ecclesiastical History XXVII (1977), էջ 241–248. P. SCHREINER, Der Byzantinischer Bilderstreit: kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute, Bizancio, Roma e l'Italia nell'alto Medioevo (Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'alto Medioevo, 34). Spoleto, 1988, էջ 350–359. J. HALDON, Monastic Politics and Vested Interests in the Inter-Iconoclastic Years/Myths and Realities, in: Konzilien und kanonisches Recht in Spätantike und frühem Mittelalter (Band 2), Berlin/Boston, 2020, էջ 239–249 եւ ուրիշներ:

⁴⁸ SÉu G. OSTROGORSKY, Les débuts de la Querelle des Images // MÉLANGES CHARLES DIEHL: Etudes sur l'histoire et sur l'art de Byzance, T. I: Histoire. Paris, 1930, էջ 235–255:

միջեւ փոխանակված՝ պահպանված նամակագրությունը⁴⁹, կարծում է, որ քաղաքական իշխանությունը՝ հանձին Լեւոն Գ. կայսեր, կանգնեց Բյուզանդական կայսրությունում՝ հոգեւորականության շրջանում, թափ հավաքող պատկերամարտական շարժման կողքին: Գերմանոս պատրիարքն այս երկու եպիսկոպոսներից պատկերամարտական հերձվածի գլխավոր պատասխանատու էր համարում Կոստանդին Նակոլիացի եպիսկոպոսին: 787 թվականի եկեղեցաժողովում Տարասիոս պատրիարքն ու մյուս մասնակիցները պատկերամարտության առաջացման հարցում գլխավոր «մեղավոր» էին համարում Կոստանդին եպիսկոպոսին՝ առանց որեւէ հիշատակության Լեւոն Գ. կամ Կոստանդին Ե. կայսրերի մասին:

Ըստ Գ. Օստրոգորսկու՝ այս ամենի պատճառն այն էր, որ եկեղեցաժողովի մասնակիցները չէին ցանկանում հիշատակել ու բանադրանքի ենթարկել Կոստանդին Զ. (780–797 թթ.) կայսեր նախնիներին՝ իշխող Իսավրյան հարստությունից՝ փորձելով պատասխանատվության ողջ բեռը գցել Կոստանդին եպիսկոպոսի վրա:

Գ. Օստրոգորսկին այս հոգվածում նշում է, որ պատկերամարտական հերձվածի առաջացման պատասխանատվության հարցում այլ տեղեկություն է հաղորդում Թեոփանես Խոստովանողը, որը Լեւոն Գ. կայսրին էր համարում այդ հարցում գլխավոր «պատասխանատու»: Թեոփանես Խոստովանողը հիշատակում է, որ «աշխարհի արարչագործության 6217» թվականից սկսած՝ Լեւոն Գ. կայսրն սկսում է խոսել սրբապատկերների ոչնչացման մասին: Ըստ Գ. Օստրոգորսկու՝ հետազոտողների մեծ մասը կարծում է, որ այդ տարեթիվը համարժեք է 724–725-ին, եւ այդ հիշատակությունը վկայություն է կայսեր արձակած էդիկտի մասին: Սակայն Գ. Օստրոգորսկին, իր հոգվածում կատարելով տոմարագիտական հաշվարկներ, կարծում է, որ այդ տարեթիվը 726-ը պետք է լինի, եւ Թեոփանեսն ամենեւին էլ չի խոսում պատկերամարտական էդիկտի մասին: Հեղինակը կարծում է, որ պատրիարք Նիկեփորոսը եւս իր աշխատանքում խոսում է սրբապատկերների հարցում լոկ կայսեր քաղաքականության փոփոխության, այլ ոչ թե էդիկտի հրապարակման մասին:

⁴⁹ Այս նամակագրության եւ պատկերամարտության առաջացման գործում փոքրասիական եպիսկոպոսների դերակատարության մասն տես P. СРЕСК, Die Affäre um Konstantin von Nakoleia // Byzantinische Zeitschrift. 1995. Bd. 88, էջ 148–154, С. В. ЗАПЛАТНИКОВ, К вопросу о роли малоазийского епископата в распространении иконоборчества в Византии в начале V III века, Вестник ПСТГУ I: Богословие. Философия, 2013. Вып. 4 (48). էջ 30–39:

Բյուզանդագետը կարծիք է հայտնում, որ եղել է ոչ թե երկու, այլ կայսերական մեկ էդիկտ, որն արձակվել է 730 թվականին՝ այն բանից հետո, երբ պատկերամարտության հարցում ձախողվել են Լեոն կայսեր ջանքերը Գերմանոս պատրիարքին եւ Գրիգոր Բ. պապին համոզելու կանգնել իր կողքին:

ՍՐԲԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐՆ
ԱՐԵՒԵԼԱՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ԵՒ ԱՐԵՒՄՏԱՀՌՈՄԵԱԿԱՆ
ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ (ԸՍՏ Գ. ՕՍՏՐՈԳՈՐՍԿԻՆ)

Սրբապատկերների թեմայով Գ. Օստրոգորսկու հաջորդ հետազոտությունը⁵⁰ այն մոտեցումների տարբերության մասին է, որոնք սրբապատկերների պաշտամունքի հարցի շուրջ եղել են քրիստոնեական Արեւմուտքում եւ Բյուզանդական կայսրությունում: Հոգվածի սկզբնամասում հեղինակը, խոսելով Արեւելահռոմեական եւ Արեւմտահռոմեական կայսրությունների կրոնական եւ մշակութային ընդհանուր հիմքի մասին, նշում է, որ պատմական տարբեր նախապայմաններում եւ միջավայրերում զարգացման տարբեր ուղիներով են ընթացել այս երկու կայսրությունները: Այդ պատմական զարգացման արդյունքն այն էր, որ տարբեր մտածելակերպ ու աշխարհայացք ունեցող այս երկու կենտրոնները միեւնույն երեւույթը եւ հատկապես կրոնական ու դոգմատիկ հարցերը տարբեր կերպ էին ընկալում եւ տարբեր մոտեցումներ էին ցուցաբերում: Եւ հատկապես հոգեւոր ոլորտում տեսակետների տարբերություններն էլ, ի վերջո, այս երկու կենտրոններին բերեցին առճակատման, ինչի հետեւանքով Հռոմում եւ Կոստանդնուպոլսում ձեւավորվեց ամեն մեկին բնորոշ հոգեւոր յուրահատկություն, որը բերեց երկու Եկեղեցիների վերջնական անջատման: Մոտեցումների տարբերությունը վերաբերում էր նաեւ սրբապատկերների պաշտամունքին: Թեեւ երկու կողմերն էլ դատապարտում էին պատկերամարտությունը, սակայն կարմի առանձնահատկություն սրբապատկերների հարցում, որով նրանք տարբերվում էին իրարից: Քննարկելով 787 թվականի տիեզերաժողովի որոշ մանրամասներն եւ հատկապես ժողովում ընթերցված Հաղրիանուս Ա. պապի նամակի բովանդակությունը՝ Գ. Օստրոգորսկին վեր է հանում

⁵⁰ S^{ku} G. OSTROGORSKY, Rom und Byzanz im Kampfe um die Bilderverehrung, SK, 6, 1933, էջ 73–88:

մոտեցումների այն տարբերությունները, որ առկա էին սրբապատկերների հարցում: Իսկ այդ տարբերությունները պայմանավորված էին նրանով, թե ինչ կարեւորություն էր ներկայացնում սրբապատկերների հարցը Կոստանդնուպոլսի եւ Հռոմի համար: Եթե Կ. Պոլսում սրբապատկերների հարցն իր նշանակությամբ բարձրացել էր դոգմատիկ մակարդակի, ապա Հռոմում, նմանատիպ կարեւորություն չունենալով⁵¹, առավելապես դիտվել էր իր ուսուցողական (դիդակտիկ) եւ գեղագիտական (էսթետիկ) նշանակությամբ: Հոգվածի վերջում Գ. Օստրոգորսկին ցույց է տալիս, որ այս տարբերություններով էլ պայմանավորված էր այն զարգացումը, որով ընթացել էր հոգեւոր պատկերագրությունն Արեւմուտքում եւ Արեւելքում: Եթե սրբապատկերի միջոցով Բյուզանդիայում ցանկանում էին ապացուցել Քրիստոսի մարմնացման իրական լինելը, որ պետք է հնարավոր ճշգրտությամբ ցույց տրվեր նախատիպի հետ նմանությամբ, ապա Արեւմուտքում՝ ծիսական միջավայրում, սրբապատկերն ուներ լոկ ուսուցողական եւ գեղագիտական նշանակություն: Գ. Օստրոգորսկին, խոսելով իրեն հետաքրքրող երեւութի՝ արվեստի բնագավառում կիրառելիության մասին, կարծում է, որ այս ամենով է նաեւ պայմանավորված պատկերագրության ավանդույթների անփոփոխությունն ուղղափառ աշխարհում, եւ դրան հակառակ՝ պատկերագրության հարցում մեկ միասնական ավանդույթի բացակայությունն ու բազմազան մոտեցումը քրիստոնեական Արեւմուտքում⁵²:

⁵¹ Վ. Բրանդեսը եւս կարծում է, որ նույնիսկ մինչ Լ. դարի կեսերը սրբապատկերների հարցը պապականության եւ բյուզանդական կայսրության փոխհարաբերություններում չի ունեցել այն առաջնակարգ նշանակությունը, ինչպես նշում են հետազոտողներից շատերը: Դրա փոխարեն նրանց փոխհարաբերություններում առավել կարեւորություն է ներկայացրել, օրինակ, հարկային-ֆինանսական կամ թեմական վեճերի հարցը: Այս մասին տես WOLFRAM BRANDES, *Byzantinischer Bilderstreit, das Papsttum und die Pippinsche Schenkung Neue Forschungen zum Ost-West-Verhältnis im 8. Jahrhundert*, in: *Menschen, Bilder, Sprache, Dinge: Wege der Kommunikation zwischen Byzanz und dem Westen*. 2 vol. Byzanz zwischen Orient und Okzident 2, Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2018, էջ 63–79: Բացի Վ. Բրանդեսի հոդվածից՝ քրիստոնեական Արեւմուտքի եւ բյուզանդական Արեւելքի փոխհարաբերությունների տարբեր կողմերին նվիրված բազմաթիվ հետաքրքիր հոդվածները տես հետևյալ ժողովածու երկհատորյակում. F. DAIM, D. HEHER, C. RAPP, CH. GASTGEBER, *Menschen, Bilder, Sprache, Dinge: Wege der Kommunikation zwischen Byzanz und dem Westen*. 2 vols. Byzanz zwischen Orient und Okzident, 1/2. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2018:

⁵² Տես G. OSTROGORSKY, *Rom und Byzanz...*, էջ 86–87:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ընդհանրացնելով Գ. Օստրոգորսկու մոտեցումները պատկերամարտության վերաբերյալ՝ կարելի է ընդգծել, որ ըստ նրա՝ սրբապատկերների հարցը քննարկման առարկա է եղել Բյուզանդիայում եւ քրիստոնեական աշխարհում դեռեւս Լեւոն Գ.-ի հրովարտակից էլ առաջ, եւ այն բյուզանդական ուղղափառ աստվածաբանները դիտել են որպէս երեւութականության դրսեւորում, իսկ սրբապատկերների միջոցով արտացոլվել է Քրիստոսի իրական մարմնացումը: Պատկերամարտության ավարտը նա դիտում էր արեւելյան ազդեցության հաղթահարման արդյունք եւ կրոնական հարցերում հունաքրիստոնեական հիմքի վրա յուրովի զարգացում, որը բավականին տարբերվում էր Արեւմուտքի կաթոլիկ աշխարհից, իսկ այդ զարգացման տրամագիծը, ըստ հեղինակի, դուրս գալով կրոնական շրջանակից՝ հասնում էր քաղաքակրթական մակարդակի:

Բյուզանդագետը, պատկերամարտությունը համարելով քրիստոսաբանական հիմքով կրոնա-փիլիսոփայական երկու տարբեր աշխարհայացք ունեցող կողմերի պայքար եւ մշակութային կողմնորոշման հարց, գրեթե առանց ուշադրության էր թողել Լեւոն Գ. կայսեր անձի գործոնը⁵³՝ պայմանավորված տվյալ դարաշրջանի քաղաքական իրադրությամբ:

⁵³ Պատկերամարտության եւ Լեւոն կայսեր մասին հետեւյալն է գրում Պ. Շրայները. «Պատկերամարտությունը չունի ոչ սոցիալական, ոչ էլ տնտեսական շարժառիթներ, այլ մի կայսեր անձնական համոզմունքի հետեւանքով է կազմակերպվել»: SĖN P. SCHREINER, Der Byzantinischer Bilderstreit: kritische Analyse der zeitgenossischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute // Bizancio, Roma e l'Italia nell'alto Medioevo (Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'alto Medioevo, 34). Spoleto, 1988, էջ 402: Իսկ հայտնի բյուզանդագետ Մ. վան էսբրուեկը կարծում է, որ Սահակ Չորրորդիցի կաթողիկոսի «Բացառություններն ընդդէմ երկաթնակաց նեոստորականացն» թղթում սրբապատկերների դեմ արտահայտած գաղափարներն են ազդել Լեւոն կայսեր աստվածաբանական պատկերացումների վրա: Սահակ Չորրորդիցու արտահայտած պատկերամարտական գաղափարների եւ բյուզանդական պատկերամարտության կապի մասին տես M. VAN ESBROECK, Der armenische Ikonoklasmus // Oriens Christianus 87 (2003) 144–153, Le discours du Catholico Sahak III en 691 et quelques documents arméniens annexes au Quinisexte // The Council in Trullo Revisited / Ed. by G. Nedungatt, M. Featherstone (Roma, 1995) (Καnovικά, 6) 323–454, La politique arménienne de Byzance de Justinien II à Léon III // Studi su l'Oriente Cristiano 2.2 (1998), էջ 111–120: Ուսումնասիրողներ Վ. Մ. Լուրյեն եւ Վ. Ա. Բառանովը, հիմք ընդունելով Մ. վան էսբրուեկի վերոհիշյալ աշխատանքներում արձարծված տեսակետները պատկերամարտության վերաբերյալ, կարծում են, որ կապ կա Բյուզանդական կալստութունում առաջ եկած պատկերամարտության եւ է. դարի Հայաստանում արտահայտված պատկերամարտական դրսեւորումների միջեւ: Նրանք կարծում են, որ բյուզանդական պատկերամարտությունը շարունակում էր է. դարի բյուզանդական որոգիներականությունն ավանդույթները, եւ հետագա ուսումնասիրության առարկա պետք է լինի այն հարցը, թե ինչպես է Լեւոն Գ.-ի ժամանակաշրջանում տեղի ունեցել այդ

Սրբապատկերների պաշտամունքի հարցը, լինելով ինքնին աստվածաբանական բանավեճ, քննարկման առարկա էր եղել հոգեւոր միջավայրում պատկերամարտության սկսվելուց էլ դեռ մի քանի դար առաջ⁵⁴, եւ նույնիսկ պատկերամարտության հաղթանակից էլ հետո հարցի քննարկումը չդադարեց⁵⁵ ոչ միայն Բյուզանդիայում, այլեւ քրիստոնեական Արեւմուտքում եւս: Այս երեւույթի քաղաքական հնչեղությունն ձեռք բերելու փաստը կապված է զուտ Լեւոն Գ. կայսեր գործունեության հետ: Այդ փաստը, որ Բյուզանդական կայսրությունում պատկերամարտության առաջացումը մեծապես կապված է Լեւոն Գ. կայսեր անձի հետ, ինքնին անհերքելի է, եւ դա ընդունում է հետազոտողների մեծ մասը: Պարզելու համար, թե ինչու պատկերամարտությունն առաջ եկավ հենց այդ դարաշրջանում եւ արտահայտվեց հենց այն ձեւով, ինչպես որ եղել է Հ.—Թ. դարերում, եւ ինչքանով է այդ ամենը կապված Լեւոն կայսեր անձի հետ, հարկ է կենտրոնանալ այն դրդապատճառների բազմակողմանի ուսումնասիրության ուղղությամբ, որոնք բերեցին կայսրին այդ որոշման կայացմանը:

ավանդույթների եւ Հայաստանից եկած պատկերամարտության հանդիպումը: Առավել մանրամասն տե՛ս В. М. ЛУРЬЕ, История византийской философии, СПб., 2006, էջ 526—529:

⁵⁴ Պաշտոնական պատկերամարտությունից առաջ եղած սրբապատկերների գոյության եւ սրբապատկերների պաշտամունքի մասին տե՛ս HANS FRHR. VON CAMPENHAUSEN, Die Bilderfrage als theologisches Problem der alten Kirche. Zeitschrift für Theologie und Kirche, Vol. 49, №1 (1952), էջ 33—60. J. KOLLWITZ, Das Christusbild des dritten Jahrhunderts, Münster, 1953. H. G. THÜMMEL. Die frühgeschichte der ostkirchlichen Bilderlehre: Texte und Untersuchungen zur Zeit vor dem Bilderstreit, Berlin, 1992. S. HAUSAMMANN, Alte Kirche, Band 4: Das Christusbekenntnis in Ost und West. Zur Geschichte und Theologie im 4./5. Jahrhundert. Chalkedon - Trullanum II. Germanenmission. Bilderstreit, Berlin, 2004:

⁵⁵ Պաշտոնական պատկերամարտության ավարտից հետո առաջ եկած պատկերամարտության մասին տե՛ս HANS FRHR. VON CAMPENHAUSEN, Zwingli und Luther zur Bilderfrage // Das Gottesbild im Abendland. Witten, 1959, էջ 139—172. J. KOLLWITZ, Bild und Bildertheologie im Mittelalter // Das Gottesbild im Abendland. Witten, 1959, էջ 109—138. D. FREEDBERG, The Structure of Byzantine and European Iconoclasm, 165—178 Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies University of Birmingham, March 197. M. STIRM, Die Bilderfrage in der Reformation. Gütersloh, 1977. H. FELD, Der Ikonoklasmus des Westens. Leiden; N. Y., 1990. X. БЕЛЬТИНГ, Образ и культ: История образа до эпохи искусства. М., 2002. Л. В. ЛУХОВИЦКИЙ, Споры о святых иконах при Алексее I Комнине: полемические стратегии и выбор источников, «Византийский временник», т. 73 (98), Москва, 2014:

РЕЗЮМЕ

Георгий Острогорский является одним из самых авторитетных византистов, который оставил уникальный след в исследованиях истории Византийской империи. В своих трудах, среди множества вопросов, Острогорский проявлял огромный интерес к вопросам, связанным с иконами и процессами вокруг них. Ученый посвятил данным вопросам не один год исследовательского труда и его перу принадлежат ряд работ, посвященных этим вопросам. В нашей статье рассмотрены работы Острогорского на тему иконоборчества в Византийской империи, поскольку освящение этих работ византиниста познакомит армянских исследователей, занимающихся вопросами иконоборчества, со своеобразными подходами ученого, который внес немалый вклад в дело изучения иконоборчества в Византийской империи, что, в свою очередь, будет способствовать изучению проявлений иконоборчества в Средневековой Армении.

SUMMARY

George Ostrogorsky is one of the most notable Byzantine scholars, who left his unique mark in the study of the history of the Byzantine Empire, during which he paid more attention to many issues, including the events around icons. The scholar devoted years of research to these issues and authored several works dedicated to them. In this article, we will consider the works of G. Ostrogorsky on iconoclasm in the Byzantine Empire, since their study by the Byzantine scholar will introduce the Armenian researchers dealing with iconoclasm to the peculiar approaches of the scholar, who made a significant contribution to the study of iconoclasm in the Byzantine Empire. In turn, this will help to study the manifestations of iconoclasm in medieval Armenia.

